

2

Igazság és Élet

2021. 2. szám **FOLYÓIRAT A LELKIPÁSZTORI ÉS**
április - június **NEVELŐI MUNKA SZÁMÁRA**

Ajánlás.....	197
Igetanulmányok.....	199
Kazuáliák.....	403
Kitekintés.....	421

DEBRECEN

Szentháromság után 1. vasárnap

2021. június 6.

Isten iskolapadjában

Textus: Jónás 1,1–2; 2,1–11

1. Amit a textusról tudni kell – exegetikai/kortörténeti megértés

Az utóbbi évek exegetikai trendje értelmében a Tizenkét kispóféta könyvét egy alkotásként szokás kezelni.¹ A műre azonban nem amolyan prófétai antológiaként kell tekintenünk, hanem sokkal inkább egy tudatos kompozíciói tevékenység eredményeként, ahol a 12 irat egy összefüggő művet alkot, amelynek témái újra és újra visszatérnek az egyes könyvekben, újabb és újabb elemet fűzve a már elhangzottakhoz. Pl. a Jóel 3,16-ban azt olvassuk, hogy az „Úr megharsan Sionról”, de ugyanez a gondolat megjelenik Ám 1,2-ben, ahol szó szerint ugyanezt olvassuk a számonmondások bevezetőjében. Ám 9,12-ben a megújuló dávidi dinasztia diadalmaskodik Edom felett. Edom veresége azonban a következő könyv (Abd) központi témája is stb. Szó szerinti idézetek, hasonló témák és képek kötik össze ezt a 12 egységből álló művet, amely így egyetlen könyvvé válik. A 12 szerző megéléte irodalmi célzatú, amely a prófétaság történetét kívánja felvázolni a Deuteronomista Történeti Művel párhuzamosan.² Mindez nem jelenti azt, hogy az egyes könyvek ne rendelkezhetek volna egyedi előtörténettel, vagy a Tizenkét kispóféta könyve kizárólag írónoki tevékenység gyümölcse lenne. Azonban sok esetben mégis ezzel van dolgunk, mint pl. Jónás esetében.³

A könyv nem prófétai beszédek gyűjteménye, hanem próza, így tulajdonképpen nem egy prófétakönyvről van szó, hanem egy prófétai elbeszélésről. A műben megnevezett próféta a 2Kir 14,25 szerint az északi országrészből, Gát-Héferből, egy a későbbi Názarettől 5 km-re északnyugatra fekvő településről származott,⁴ és II. Jeroboám alatt tevékenykedett a 8. század közepe táján, azonban Jón a nevén kívül nem árul el semmit a próféta alakjáról.⁵ Hasonlóan keveset tudunk meg Ninivéről, amely háromnapos járóföld nagyságú, és amelynek királya van. A történelmi ismereteink szerint azonban Ninive nem önálló királyság, hanem az Asszír

¹ A témához magyarul ld. KONCZ-VÁGÁSI: A tizenkét kispóféta könyve, mint összefüggő irodalmi alkotás, 7–13.

² WÖHRL: „No Future for the Proud Exultant Ones”, 608–627.

³ KECSKEMÉTHY: Jóna, 5. RUDOLPH: Joel, Amos, Obadja, Jona, 328; WOLFF: Obadja, Jona, 59; SASSON: Jonah, 26–28; WEIMAR: Jona, 36.51.328.

⁴ SCHAT: Gat-Hefer.

⁵ Sasson felveti, hogy nem kizárt, hogy az Úr ellen lázadó próféta alakja a 8. századi próféta személyét őrzi, és a mű erre a hagyományra épít. Ld. SASSON: i. m., 27–28.

Birodalom egyik fontos városa, amely Szanhérib alatt lesz a 8. század utolsó éveiben fővárossá és a mindenkori asszír király székhelyévé.⁶ Úgy tűnik tehát, hogy Ninive itt nem egy konkrét település, hanem jelképes szereppel bír; egy korabeli pogány metropoliszt jelenít meg. A hangsúly tehát nem a szereplőkre és nem is a körülményekre esik, hanem az üzenetre: Jhwh a pogányok istene is, és nekik is szól a kegyelem. Ez a gondolat egyértelműen az izráeli vallás kései produktuma, és a gondolat a Tizenkét kispóféta könyvében az egyik legfiatalabb redakciós rétegben lehető fel, amelyet *Gnaden-Korpus*-nak (kegyelem-korpusznak) nevez a szakirodalom, és amelynek részeként illesztjük Jónás könyvét a Tizenkét kispóféta összefüggésébe.⁷

A szöveg *in medias res* kezdődik, minden felirat, idő- és helymegjelölés nélkül egy *vav consecutivum*-mal. Ez utóbbi a narratív szövegek jellemzője, ahol az ekként bevezetett mondat eseményei az előzőek következményeként vagy időben azok után történnek.⁸ Itt azonban nincs előzmény. Mi lehet ennek a megfogalmazásnak az oka? Némelyek arra gondolnak, hogy a szöveg visszaul a 2Kir 14,25-re, ahol először találkozunk Jónás alakjával.⁹ Kétséges azonban, hogy Jónás, mint irodalmi egység valóban a 2Kir 14,25 folytatásának tekinti magát. Mások azt feltételezik, hogy a Jón 1,1 előzménye a megelőző irat a Tizenkét kispóféta könyvében, azaz Abd könyve.¹⁰ Ez azért nem valószínű, mivel vannak olyan kéziratok (4QXII^a), ahol Jón nem Abd után következik, hanem zárja Mal után a Tizenkét kispóféta könyvét.¹¹ Azonban ha számolunk is a könyv kompozicionális áthelyezésével, és figyelembe vesszük a feltételezett redakciós réteg (kegyelem-korpusz) intencióját, egy olyasfajta üzenetet közvetíthet a könyv felütése: a sok ítélet és szenvedés hirdetése után „történt aztán” a Jónás esete. Az ítélet után egyszerűen szól az Úr Jónáshoz.

Fontos azonban, hogy a szokatlan imperpektumos kezdés nem önmagában áll, hanem az ún. Wortereignisformel, egy próféciaikat bevezető formula (יְהוָה דְּבַר־יְהוָה) részeként szerepel.¹² Ez valóban előfordul próféciaik bevezetőjeként, főként Ez-nél (Ez 6,1; 7,1; 12,1 stb.), egy könyv elején mégis szokatlan. Idő, hely és származás helyett a prófétai megbízatás kerül már a legelején a középpontba. Itt tehát nem a körülmények, a prófétai ige történeti elhelyezkedése a fontos, hanem hogy megtörténik, Isten szól a prófétához, amely egy tipikus eseményként kerül feltüntetésre.¹³ Minden előzmény után (vagy helyett), Isten megszólítja prófétáját,

⁶ WOLFF: i. m., 122.

⁷ WÖHRLE: Der Abschluss des Zwölfprophetenbuches, 363–393; KARASSZON: A Kispóféták könyveinek szerkesztése, 97–108.

⁸ Ld. Röviden NEEF: Arbeitsbuch Hebräisch, 93.

⁹ JEREMIAS: Die Propheten Joel, Obadja, Jona, Micha, 83.

¹⁰ Ld. az elmélet bemutatását Weimarnál. Ld. WEIMAR: i. m., 72. Más megoldásokhoz ld. ugyanott.

¹¹ SCHAT: Zwölfprophetenbuch.

¹² A formulához ld. KRISPENZ: Wortereignisformel/Wortempfangsformel.

¹³ WEIMAR: i. m., 78.

hogy az vigye a megbízottaknak üzenetét, ami, mint a könyv folytatásából tudjuk, nem más, mint a kegyelem.

A formula után következik a konkrét megbízás, amely először egy utazásra szólítja fel Jónást, majd pedig annak célját nevezi meg: Ninive ellen kell szólni. A települést „nagy városnak” nevezi meg a szöveg. A „háromnapi járóföld” nagyság és a 120.000 lakos ezt a képzetet akarja megerősíteni. A régészeti leletek alapján Szanhérib ideje alatt (Kr.e. 704–681) nagyszabású munkálatok során kibővítették a várost, amelynek újonnan épített fala egy 750 ha nagyságú területet ölelt fel, amely 75000 lakosnak adhatott otthont.¹⁴ A bővítés előtt a 8. században (a 2Kir 14,25-ben említett Jónás korában) a város 150–200 ha területű lehetett 15.000–20.000 főre tehető lakossággal.¹⁵ Ninive azonban minden időben világvárosnak számított. Nem véletlen, hogy Jónás könyvében is épp ez a város testesíti meg az idegen népek tengerét. Természetesen az izráéli és júdai emlékezetben nemcsak csodálat kapcsolódott a városhoz, hanem az asszír expanzió folyamányaként pusztult el Izráel, és lett adófizető Júda, amely minden bizonytalanságot keserű érzéseket ébresztett a sanyarú sorsú királyságok lakosaiban. Jónásnak tehát az ősellenség fővárosába kell felkerekedni.

A városról azt tudjuk meg, hogy lakosai gonoszak, és gonoszságuk feljutott Istenhez. Hogy miben is áll Ninive bűne, nem részletezi a szöveg. A Jón 3,8 erőszakosságról beszél, de hogy ez miben nyilvánul meg, azt nem lehet tudni.¹⁶ Akármilyen legyen, Jhwh nem tűrheti meg, és ítéletet hirdet ellene. Feltűnő, hogy Jhwh erkölcsileg örökösök a pogány Ninive felett is. Ez Jhwh univerzalitását jeleníti meg,¹⁷ amely a fogság előtti korban még nem volt elképzelhető. Jhwh lakóhelyéről, a mennyből figyeli a világ történéseit, és adott esetben közbeavatkozik. Ide jut fel Ninive lakosainak gonoszága, amelyre válaszként Jhwh Jónást küldi.

Jónás azonban nem akar az ősellenség fővárosába merészkedni, még akkor sem, ha ítéletet kell hirdetni. A későbbi mondataiból (4,2) az is kiderül, hogy ő előre látta, hogy a Ninive elleni ítélet kegyelembe fog fordulni, és ezért menekült Társisba. A szöveg csekkel a megjegyzésekkel a sorok között mesél. Nem tudni, miért oly terhes Jónás számára Ninive megmenekülése, de a történelem Júdára és Izráelre nézve sajnálatos eseményi játszhattak ebben szerepet.

A kijelölt textus ezután a 2. fejezetben folytatódik, amely Jónás bűnbánati imáját tartalmazza, amelyet a hal gyomrában mondott el. A többségi vélemény szerint Jón 2 az elbeszélő részekén kívül nem tartozott az eredeti történethez, oda később illesztették be.¹⁸ Emellett szól, hogy a költői rész nem engedetlenség utáni bűnbánatról szól, hanem egy Istentől és templomától távolra került ember hála-imáját olvassuk itt, aki ismét Isten közelébe kerülhetett. Nincs szó benne a halról vagy Jónás küldetéséről. A történet elbeszélése szerint Jónás ezt a hal gyomrában

¹⁴ READE: Ninive, 395.

¹⁵ *uo.*

¹⁶ Jeremias az asszírrok kegyetlenkedéseire gondol. JEREMIAS: i. m., 83.

¹⁷ ALLEN: The Books of Joel, Obadiah, Jona and Micah, 203.

¹⁸ KECSKEMÉTHY: i. m., 12; RUDOLPH: i. m., 328; ALLEN: The Books of Joel, Obadiah, Jona and Micah, 215; JEREMIAS: i. m., 90–92; WEIMAR: i. m., 217.

mondja el, kérdés azonban, miért ad hálát Jónás, mielőtt Isten megszabadította volna, vagy ígéretet tett volna a kegyelemre? Valószínű tehát, hogy egy átvett zsol-tárt illesztettek a szövegösszefüggésbe.

Az elbeszélői részben a tengerbe vetett Jónást egy hal nyeli el, amelynek gyomrában három napot tölt. Az itt megjelenő kifejezés egy általános megnevezés a halakra (אִי), nem jelenti feltétlen cetet vagy bálnát, ahogy a népi emlékezet gondolkozik Jónásról. Mivel a történet, ahogy az a fenti megfigyelésekből következik, egy fikatív tanító elbeszélés, felesleges olyan kérdéseket feltenni, milyen hal gyomrában fér el egy ember, és hogyan maradhat ott három napig életben. Mind a halnak, mind a három napnak szimbolikus jelentősége van. Jónás még a tenger fenekén is Isten kezében van, hiszen Jhwh rendelte a halat, és az ő parancsára köpi, szó szerint okádja ki Jónást a hal. Ez a rész, bár kevés eszményről számol be, mégis számos allúziót tartalmaz.

Jhwh egy halat rendel (מָדָה) Jónás elnyelésére, de ugyancs a kifejezés jelenik meg a növény (talán ricinus), a féreg, és a tikkasztó szél elrendelésére a 4. fejezetben. A kifejezés nem szokványos, és ilyen sokszori előfordulása nem lehet véletlen. Jhwh mindenre kiterjedő hatalmát fejezi ki, aki ugyanúgy parancsol a féregnek, mint a nagy halnak, rendel el egy növény sarjadását, és egész vegetációk kiszáradását.¹⁹ Míg Jónás erőlködésében körüljárja a fél világot, addig Isten csak szól, (ld. 2,11, ahol יִאָקֵר jelenik meg a נֶטֶן helyett) rendelkezik, és Jónás élete egy hajszálon függ, Ninive pedig, a „nagy város,” életben marad.

Jónás a hal gyomrába (מִצְרָה) kerül. A hajóút kapcsán szintén egy hasonló gondolat jelenik meg. Míg kint tombolt a vihar, Jónás lement a hajó „gyomrába” (מִצְרָה).²⁰ Itt Isten elől akar elrejtőzni, ott épp a legnagyobb mélységben újra Istenhez fordul. De ugyancsak a Scol gyomrából (מִצְרָה) szól a kiáltás a 2,3-ban is. A szavak és a momentumok a szemantikai mezőn keresztül szorosan összekapcsolódnak. Nem véletlen, hogy a LXX mindhárom helyen ugyanabból a tőből képzett kifejezéseket használ: κοῖλος 1,5; κοιλία 2,1.3. Az Istentől való távolságot fejezi ki ez a mélység, amely már akkor elkezdődik, amikor Jónás menekül, és a hajó gyomrában bujkál. Ez a mélység ismét tetten érhető a hal belsejében, ahol jelképesen az alvilág mélységét tapasztalja meg Jónás. A hajó, a hal, és az alvilág belseje jelképes tehát, az Istentől való távolság szimbóluma.

Jónás három nap és három éjjel tartózkodik a hal gyomrában. A három nap jelképes szereppel bír mind az ókori közel-keleti irodalomban, mind a Szentírásban: három napig pihen a „fekete hold” (újhold), míg a Hold kardjával (a növekvő Hold karéja) fel nem vágja az őt elnyelő szörny gyomrát; Inanna alvilágjárásakor három nap és három éj után szolgálja, Ninsubur, közbenjár érte az isteneknél; Herkules egyik hőstette során egyes verziók szerint három nap után ől meg egy víziszörnyet, amelynek torkába ugrott;²¹ de a háromnapos időintervallum az Ószövetségben is sokszor szerepel (Gen 30,36; Ex 3,18; Józ 1,11 stb.). A három

¹⁹ Vö. WOLFF: i. m., 107; WEIMAR: i. m., 224.

²⁰ WEIMAR: i. m., 203.229.

²¹ A példához ld. WOLFF: i. m., 108.

nap motívuma tehát egy elterjedt toposz az ókori Közel-Keleten. Úgy tűnik azonban, hogy a szám, és azon belül is a három nap és éj, különös jelentőséggel bír. Ninive nagysága is „háromnapos járóföld” (Jón 3,3), épp annyi, amennyit Jónásnak kell a hal gyomrában eltöltenie.²² Ez nem lehet véletlen.²³ Ha Jónás teljesítené az Úr parancsát, három napba kerülne bejárnia, és mindenütt elmondania a Ninivének szánt üzenetet. Ezt a három napot neki engedetlensége folytán másutt kell eltöltenie.

Jónás három napig pokolra száll. A hal gyomra a legtávolabbi mélységet jelenti meg, ahogy azt a Jón 2,3–10-ben olvasható zsoltár is mutatja: „a Seol (alvilág) gyomrából kiáltottam”. Az ószövetségi ember világképe szerint a föld egy tengeren fekvő korong, amelyet oszlopok tartanak. Ezalatt, lent helyezkedik el az alvilág, a Seol, amely a világkép szerinti legtávolabbi, legmélyebb pontot jelöli.²⁴ A zsoltáros valamilyen szorult helyzetbe kerül, lelki állapota szerint mélyponton van, amit az alvilág, ill. a hegyek és a tengerek alja és feneké jelképez. A vízmetafora, kavargó hullámok és örvények az élet fenyegetettségét juttatják kifejezésre. Valószínűleg ezek a képek, ill. a Seol mélységének használata nyújtott alapot a zsoltár átvételére, és az elbeszélésbe illesztésére.

Az átvett anyag gondolatvilága nagyban hasonlít egyéb zsoltárok soraira:²⁵

Nyomorúságomban az Úrhoz kiáltottam, és ő meghallgatott engem. Jón 2,3	Nyomorúságomban az Úrhoz kiáltottam, és ő meghallgatott engem. Zsolt 120,1
Mélységbe dobtál, a tenger közepébe, és áradat vett körül. Jón 2,4a Már-már életemet fenyegette a víz, mélység és örvény vett körül. Jón 2,6a	A Seol kötelei fonódtak rám, a halál csapdái meredtek rám. Zsolt 18,6 ..
Azt gondoltam, hogy eltaszítottál engem magad elől. Jón 2,5a	Azt gondoltam ijedtemben, hogy eltaszítottál magad elől. Zsolt 31,23a
Minden habod és hullámod átcsapott fölöttem. Jón 2,4b	Minden habod és hullámod átcsapott fölöttem. Zsolt 42,8b
Akik a hiábavaló semmiségekhez, bálványokhoz ²⁶ ragaszkodnak...	Gyűlölöm a hiábavaló semmiségekhez, bálványokhoz ragaszkodókat. Zsolt 31,7
A szabadítás Az Úrtól jön! Jón 2,10	Az Úrtól jön a szabadítás. Zsolt 3,9a

²² A LXX-ban Jónás Ninivében hirdetett üzenete is a három naphoz kötődik: „még három nap és Ninive elpusztították” Jón 3,4.

²³ WEIMAR: i. m., 229–230.

²⁴ KATÓ: Az ószövetségi világkép és annak kálvini recepciója, 158.

²⁵ Egy rövid áttekintéshez ld. WOLFF: i. m., 109 és KECSKEMÉTHY: i. m., 12–14. A magyar szöveget az MBT fordítása alapján közlöm, és azon csak akkor változtatok, ha ugyanazt a kifejezést és alakot az MBI a két helyen kétféleképpen fordítja és így elfedi az egyezéseket.

²⁶ Az itt megjelenő kifejezés (תבלין) szó szerinti jelentése: hiábavaló semmiség. A Zsolt 31,7 kontextusa alapján azonban egyértelműen a bálványokra vonatkozik (vö. 5Móz 32,21). WOLFF: i. m., 102.

A Jón 2,3–10 képei tehát jól ismertek a Zsolt-ból, és a közvetített üzenet is nagyon hasonló a hálazsoltárok mondanivalójához. A zsoltárost életerveszély fenyegette, és ezért ő fogadást tett az Úrnak (Jón 2,10), hogyha megsegíti őt, akkor (valószínűleg egy jelentős) áldozatot fog bemutatni. Hasonlóról több helyen is olvasunk: Jákob Bételben megfogadja, ~~ha~~ Isten megőrzi, tizedet fog adni neki mindenből (Gen 28,20–22). Jefte az ammoniták felett aratott győzelme esetén az első élőlényt, amely elébe megy, az Úrnak ajánlja (Bír 11,30–31). A Jón 2,3–10 zsoltárosa túljutott a veszélyen, és minden valószínűség szerint egy hálaadó ünnepség keretében most bemutatja fogadott áldozatát, és elhangzik ez a zsoltár.²⁷ Ebben egy teológiai szentencia is vegyül: „akik bálványokat tisztelnek, elvesztik kegyelmüket.” Ez jól összehangba hozható Jón történetével. A tenger háborgása nem szűnik a tengerészek saját isteneik felé elmondott könyörgésére (1,5),²⁸ és Ninive is csak Jhwh akaratából menekülhet meg, nem más istenek közbenjárása révén. A bálványok erőtlenek, ezt fogalmazza meg a Jón 2,9, és ezt jeleníti meg a történet.

A zsoltár Jónás belátásra jutását fejezi ki. Bár nem konkrétan az elbeszélés eseményeihez kapcsolódik, funkcióját tekintve mégis Jónás Istenhez fordulását jeleníti meg. Ezt mutatja a záróvers, amelyben Isten szól, és a hal Jónást kiokádja a szárazföldre. Feltűnő azonban, hogy Jónás „megtérése” nem vezet teljes felismerésre.²⁹ Bár Isten neki megkegyelemzett, ugyanez a kegyelem felbosszantja Ninive esetében. A halál torkából kiált kegyelemért, és Ninivében a kegyelem láttán meg akar halni. Mielőtt azonban ismét a 4. fejezetben Isten iskolapadjába ülne, a 3,1-ben újra megbízást kap, újra kezdetet vesz minden.

Jónás imájára nem érkezik Jhwh részéről válasz, ő Jónás helyett a halhoz szól, amely kiokádja, kihányja Jónást. A magasztos hálahimnusz dicsőítésére nem egy megnyugtató hang válaszol, hanem Jónás onnan tudhatja, hogy Isten meghallgatta őt, hogy a hal könnyít magán, és „kipakolja” őt a szárazra. A maró gúny jut kifejezésre ebben a jelenetben.³⁰ A végső szó azért mégis a kegyelemé, hiszen Jónás visszaér oda, ahonnan menekülni akart, és Isten újra szolgálatába akarja állítani.

2. A perikópa megértése – teológiai összefüggések feltárása

Jónás könyve bár rövid, tömör, és egy kakukktójtás a Tizenkét kisproféta között, harástörténetét tekintve azonban mégiscsak az egyik legjelentősebb ószövetségi könyv. A történetben rejtőző üzeneteken túl a könyv motívumaiból sok egyéb mögöttes tartalmat olvastak ki a kutatók és a vallások gyakorlói. Az egyik legjelentősebb értelmezés szerint Jónás története a babiloni fogság allegóriája: Jónás Izráel, a hal Babilon, és Jónás megtérése Izráel hazatérése a fogságból.³¹ Ebben az esetben a könyv Izráel történetének mesés elbeszélése, mely lényegében üzenetében nem tér el a fogság utáni üdvproféták mondanivalójától.

²⁷ RUDOLPH: i. m., 351–352.

²⁸ JEREMIAS: i. m., 96.

²⁹ uo.

³⁰ WOLFF: i. m., 114.

³¹ A témát tárgyalja WOLFF: i. m., 114.

A zsidóság később a megtérés üzenetét fedezte fel a könyvben *par excellence*, és a nagy engesztelési ünnepen Jónást tette kötelező prófétai olvasmánnyá.³² Az ünnep kontextusában a megtérés lehetősége és Isten kegyelme került a középpontba, miközben ugyancsak hangsúlyos üzenetként Isten univerzalitását is hirdette.

Az ŰSZ Jónás a hal gyomrában eltöltött három napját a feltámadás előképeként értelmezi (Mt 12,39-41; 16,4; Luk 11,29-32). Jónás jele Jézus feltámadására utal. Ahogy a hal belsejében, a 2,3 szerint az „alvilág gyomrában” időzött Jónás, úgy Jézus is a „föld szívében” (έν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς) lesz három napig. A Jón 2 zsoltárának sír- és halál metaforikája képezi az összehasonlítás alapját.³³ Nem véletlen, hogy a keresztyén művészet megjelenése óta Jónás alakja, ill. a halban elképzelt próféta személye a feltámadás jelképévé vált.³⁴ Katakombák és szarkofágok képi ábrázolásain látjuk viszont Jónást.³⁵ Maga a szarkofág kifejezése is alapot nyújt efféle asszociációkra, hiszen a szó jelentése szó szerint „húsevő”, amely egy lakmározó, ragadozó szörny képét hívja elő.³⁶

Jónás teológiai története azonban nem korlátozódik csupán a zsidóságra és a keresztyénségre, hanem az egyetlen olyan írópróféta, aki megjelenik a Koránban is (37,139-148).³⁷ Ott azonban ő nem az Allahal ellenkező próféta képét jeleníti meg, hanem a hű prófétáét, akinek prédikációjára „százezren vagy még többen” megtértek. Csak a későbbi iszlám legendák beszélnek – minden bizonnyal keresztyén hatásra – Jónás „nem szándékos” bűnéről.³⁸ A legenda szerint Jónást Allah Mossul országába küldte, ahol prédikálni kezdett. Amikor nem hittek neki, kezdte a város pusztulását hirdetni. Meg is jelent egy tüzes felhő a város felett, Jónás pedig hajóra ült, és elhagyta a várost. A nép a pusztulás jeleire megtért, és kereste Jónást. A hajóút közben egy nagy hal állja a matrózok útját. Sorsoř vetnek, és Jónást a tengerbe vetik. A hal gyomrában negyven napot tölt, míg egy angyal ki nem szabadítja. Visszatér a városba, ahol egy pásztor elmondja neki, hogy a nép megtért. Jónás felmegy a hegyekre, ahonnan a király kíséretében visszatér, és a városban marad élete végéig. Jónás alakja annyira nagyhatású volt, hogy nemcsak ezt a legendát hívta életre, de a nagyon kisszámú iszlám figuratív képi ábrázolások közül is jónéhány Jónáshoz köthető.³⁹ Összességében elmondható, hogy Jónás a világvallások egyik közös meghatározó alakja. Eredetileg a könyv a kegyelem gondolatát kapcsolta a Tizenkét kispóféta művébe, ahol egyúttal Isten univerzalizmusát és az idegen népek felé is tanúsított jóságát jelenítette meg. A zsidóság a megtérés nagy történeteként olvasta a könyvet, míg a keresztyénség a feltámadás allegóriájaként értelmezte Jónás háromnapos tartózkodását a hal gyomrában. Az

³² STEFFEN: Die Jona-Geschichte, 11-12.

³³ LUZ: Das Evangelium nach Matthäus, 277.

³⁴ STEFFEN: i. m., 57-58.

³⁵ i. m., 59.

³⁶ uo.

³⁷ i. m., 119.

³⁸ A legendához ld. STEFFEN: i. m., 128-131.

³⁹ i. m., 135-140.

iszlám egy engedelmes prófétát látott benne, akinek szavára százezrek tértek meg. Jónás alakja tehát vallásoktól függetlenül inspirálta az embereket. Az eredeti bibliai történetben egy öntörvényű prófétát látunk, aki saját elképzelései szerint próbál eljárni, azonban újra és újra Isten akaratának kell alávetnie magát.

3. Prédikációvázlat

Bevezetés: Ha az utca emberét megkérnénk, hogy sorolja fel azokat a prófétákat, akiket ismer, Jónás minden bizonnyal az említett nevek között lenne. Az itt lévők közül is mind jól ismerjük a hal gyomrába szorult próféta esetét, aki Ninive pusztulását kellett hirdesse. Hogy Jónás az egyik legismertebb próféta, az mégis furcsa, éspedig azért, mert a többi névvel ellátott prófétai könyvben költői szövegekkel, súlyos képekkel, éles társadalomkritikával, röviden: beszédekkel és költeményekkel találkozunk, míg Jónás könyve egy elbeszélés. A prófétai könyvekben nem olvasunk vagy csak elvétve történeteket. A könyv így irodalmilag szemet szúr a Tizenkét kisp próféta között, amolyan kakukktójásként hat a kemény szavakat hirdető próféták sorában. De még a történetek között sem szokványos ez az írás, mert nem egy biográfiával vagy személyes élménybeszámolóval van dolgunk, hanem egy tanítómesével, egy izgalmas novellával. A könyvben megjelenő mértékek és időmeghatározások, a „háromnapos járóföld”, a „három éjjel, három nap”, a történetileg leellenőrizhető elemek, pl. Ninive városának bemutatása, valamint a nyelvezet mind-mind azt sugallja, hogy a történet szimbolikus jelentéssel bír. Istenünk ihlette, hogy mintegy példázaton keresztül tanítson és tápláljon bennünket. A mai napra kijelölt textus a jól ismert történet néhány részletét tartalmazza. Ezek közül figyeljünk a mai vasárnapon három mozzanatra:

- 1) mit jelent, hogy az Úr Ninivébe küldi Jónást,
- 2) milyen üzenete van számunkra Jónás imájának,
- 3) és hogyan illeszkedik a próféta megmenekülése a történet egészébe.

3.1. Ninive

A történet szokványosan indul: az Úr megbíz egy prófétát, hogy az vigye az üzenetét egy város lakosainak. A próféta Jónás, a város Ninive, amelyet nagy városnak nevez a szöveg. Mi ebben a különleges? Jónás izráeli próféta, és az ún. északi országrészben, valószínűleg Samária és környékén hirdette az Úr igéjét. Ninive azonban nem egy izráeli település, nem is a testvérország, Júda egy nevezetes városa, hanem az évezredek történelemre visszanéző Asszír Birodalom fővárosa. 1000 km-re fekszik Jónás hazájától, de a távolságon túl nyelve, kultúrája és vallása teszi idegenné az Úr népe számára. Mi köze Makónak Jeruzsálemhez? Milyen mondanivalója lehet Jónásnak egy pogány, korabeli metropoliszban? Még élesebb a kérdés, ha figyelembe vesszük, hogy a 8. században Izráelt és szomszédait Asszír hódításai fenyegették. Lassan de biztosan a fennhatósága alá került minden egyes állam a régióban. Először csak adófizetőként, majd vazallusként, míg végül minden önrendelkezéstől megfosztva csupán egy jól felügyelt provincia maradt az egykor nagymúltú királyságok helyén. Izráel így pusztul el 721-ben, de Júda is pusztulásáig adót fizet az asszíroknak. Jónásnak ide kell mennie, az ősellenséghez,

ahhoz a néphez, amely elpusztította otthonát, azokhoz, akik megerőszkolták népe asszonyait, felvágták a terhesek hasát, felégették a városokat és a falvakat, a rabszolgákat pedig meztelenül vaskarikával az orrukban vezettek kötélben többek között épp Ninivébe.

Az első üzenet rögtön ítt is van. Mi azt gondoljuk, egy izráeli prófétának otthon a helye, az övének kell hirdesse az Úr szavát. De az Úr mindenhol Isten, nincs olyan helye a Földnek, ahol ne Isten adná az esőt, és ne ő hívna elő a Napot. Nincs ország, amelyben nem az Úr figyelné az emberek tetteit és életét, és nem ő irányítaná azok sorsát. Ezt úgy nevezzük idegen szóval, hogy univerzalizmus. Ez Jónás könyvének az egyik legújszerűbb üzenete a maga korában. Számunkra ez egy alaptétel. Mind megtanuljuk még kisiskolás korban, hogy Isten mindenütt ott van, még akkor is, amikor a szüleink nem látnak. Mégis, ez az üzenet nekünk is szól. Többé kevésbé mindannyiunknak van egy templomi és egy polgári életünk. Komolyan vesszük mi az ige szavát, de azért, ha nem a gyülekezeti alkalmakon vagyunk, nem beszélünk Istenről másoknak. Azért a munkatársaknak és a baráti körben, ha tudjuk, hogy nem egyházközeliek, nem szólunk a krisztusi irányelvekről. Sőt, ha nem figyelünk, még a beszédünk is más lesz, és a sorsról, a szerencséről és pechről fogunk beszélni, mert kimondva-kimondadanul ezt várják tőlünk. Jónás Izráelbe való, a hit meg a templomba, mondják is ez utóbbit gúnyosan sokan. Az Úr azonban látja Ninive gonoszságát. Úgy lát minket is. Lehet, hogy előnyben részesítjük azokat az embereket, akikkel közös hitet vallunk, lehet, hogy igazán velük érezzük csak jól magunkat, de az ő társaságukon túl is az Istenéi vagyunk. Az nem lehet, hogy a gyülekezetben megéljük a hitet, de azon kívül könnyöklünk, mert akiket magunk mögé szorítunk, azok úgyszemint a Krisztuséi. Az nem lehet, hogy az igazság mellett köteleződünk el, de a nyereségtől vezérelve adásvételeinkben, ha nem is hazudunk, de nem mondjuk el a teljes igazságot, nekünk megfelelően csűrjük csavarjuk a dolgokat. Az emberek előtt sikereinket felnagyítjuk, a kudarcainkról pedig nem is kell beszélni, mert nincsenek. Nem. Hirdetnünk kell mindig és mindenhol ugyanolyan tisztán és bátran, szóval és tettel, legfőképp cselekedettel, hogy az Úr az Isten mindenütt. Ő teremtett, és ő vált meg bennünket.

3.2. Jónás imája

Nehéz küldetés ez. Jónásnak sem ment egyből, inkább menekülőre fogta. A próféta nem akart az ellenségei közé keveredni, és ezért egy hal gyomrában végzi. A hal sötét gyomra, a három nap, három éjjel tartó tengerfenéki bujdosást a próféta a halál előképeként éli meg, és az őt elnyelő állat élő koporsójává válik. Innen, a mélyből, a legtávolabbi, legmesszebbi helyről szól Jónás Istenhez. Nem akart Ninivében szólni, így olyan helyre kergette indulata, ahol nincs társasága, a víz mélye lesz időszakos otthona. A bibliai kép is elég szemléletes, de még inkább kifejti, mit érezhetett az Úr prófétája Babits Jónás könyve című művében: „a hal Jónásnak fájt, Jónás a halnak”. A Föld alapjáig lesüllyedt ember mindenkitől távol kapkod a lélegzetért, étlen, émelegve küzd minden újabb perc életért, hogy valami történjen.

Valóságos filozófiai kérdés, hogy ki juttatta Jónást ebbe a helyzetbe? Ki ezért a felelős? Isten, aki a vihart bocsátotta a tengerre, és a halat küldte? Vagy Jónás, mert nem engedelmeskedett, és ezért önmagát keverte bajba? Vagy mégiscsak Isten, akinek ismernie kellett volna prófétája makacs természetét, hogy úgyszem fogja olyan könnyen beadni a nyakát. De lehet a niniveieket is hibáztatni, ha ők nem követnek el annyi gonoszságot, próféta sem kellene, és mindenki békében élhetne. Hatás-visszahatás. Hol kezdődött? Nem is érdekes, hanem az a kérdés, hogy hogyan lehet alakítani, és ebben igazít el ez a költemény.

Lehet, hogy Jónás Isten elől menekül, de mégis Istenhez érkezik. Az Úr bünteti meg őt, és Jónás mégis hozzá imádkozik. A próféta a habokon és a szélvészben akar dacolni Istennel, és végül mégis az Úr lesz menedéke természete ellen, amely nem enged oly egyszerűen térdet hajtani. Hova menekülhet az ember önmaga elől, vagy Isten elől? Csakis Istenhez. Isten ellen is csak Istennel lehet harcolni. Ha Isten is hajít el, nem eshetsz mélyebbre, mint az Úr kezébe. Ha úgy érzed, hogy erőd végső határán vagy, ha úgy tűnik, hogy az életed olyan sötét és kilátástalan, mint a tenger fekete feneke, ha úgy látod, mintha minden lehetőségedet egy mélytengeri szörny falja fel előled, míg fejed felett összecsapnak a hullámok, és ha mindebben Isten kezét látod és hiszed, akkor imádkozhatsz teremtő Uradhoz. Ha Isten kezének a súlya van rajtad, csak őt kérheted, hogy enyhítsen terhedet. Jónás is ezért imádkozik.

Érdekes, hogy a szöveg itt nem egy önálló imádságot ad a próféta szájába, hanem egy hálaadó zsolnárt kölcsönöz Jónásnak. Egy átvett imádság szólal meg a mélységből kiáltó szenvedő ember ajkán. Ez olyan, mint amikor mi is szorultságunkban a Miatyánkot mondjuk, és közben az életünk éppen aktuális bajai forognak a gondolatunkban. Az eredeti zsolnár körülményei csak homályosan rekonstruálhatók, de az mindenképp világos, hogy egy életveszélybe jutott ember fogadást tett Istennek megszabadulása érdekében. Ez meg is történt, és most ezért ad hálát. Eközben egy nagyon tömör kijelentést tesz: „Akik hitvány bálványokhoz ragaszkodnak, azok elhagyják jötevőjüket” (MBT). Ez a mondat azt fogalmazza meg, hogy Istenen kívül nincs jötevő, aki megkegyelmezzon. A monoteizmus korában ez sem tűnik olyan lényeges kijelentésnek, hiszen akik itt e vidéken hisznek még valamiféle istenben, csak egy i/Istenre gondolnak. Érdekes azonban szociológiailag vizsgálni a kérdést.

Vegyük például az ateizmust. Egyik megnyilvánulása az, hogy valaki úgy hiszi, és ezt nyíltan ki is mondja, hogy Isten nem létezik. Ha pusztán filozófiai és logikai szempontból vizsgáljuk a kérdést, ennek az embernek az életében is van egy istenfogalom, egy istenképzet, csak az negatív előjellel van ellátva. Mínusz isten, akár a valós számok rendszerében. Akik istenhívők, nálunk Isten a pozitív tartományban helyezkedik el. Ráadásul az ateistáknak is ez a világfelfogásuk épp azt a szerepet tölti be, mint a vallás a hívők körében, a világot írják le vele. Milyen következtetést vonhatunk le ebből? Ha az ige fogalmaival is összekötjük, akkor azt mondhatjuk, hogy a legtöbb embernek még ma is vannak bálványai, és ezek többnyire azok a viláértelmezési modellek, amelyek Isten helyett másban határozzák meg a boldogulás és az emberi élet alapjait. Viszont tudnunk kell, csak Isten van.

Nem kell, és nem is lehet máshoz fordulnod. Isten gondviselő jó Atyád, aki hallja szavad. Nincs olyan távolság, magasság vagy mélység, jelenvalók vagy elkövetkezendők, amelyek gátat szabnának szeretetének. Hall és lát téged, csak mondd el neki, ami a szívedben van.

3.3. Jónás kegyelme a könyv egészében

Jónás imájára a hal kihányja Jónást a partra. Ironikus jelenet. Jónás egy hosszú imádságot mond, amely bűnbánatáról tanúskodik, de Isten még válasza sem méltatja. Ő a próféta helyett a halhoz szól, amely szó szerint kiokádja Jónást magából. Jónás ezután teljesíti a parancsot, de itt ismét összetűzésbe kerül Istennel. Megharagszik rá, mivel az megkegyelmezett Ninivének, így pedig szégyenben hagyta őt, akinek szava, hogy negyven nap, és elpusztul Ninive, beteljesületlenül hangzott tova a nagyváros utcáin, ő maga pedig maradt egy messziről jött bolond próféta, akinek a szavára nincs mit adni. Ezt látjuk mi, emberek. De Isten látja, hogy Jónás prédikációjára sokan megtérnek, és böjtöt hirdetnek, és meghallgatja szavaiikat. Amit Jónás itt nem vesz észre, és itt már jócskán a mai harmadik üzenetünket érintjük, hogy Ninive ugyanabban a kegyelemben részesül, amelyet ő is megtapasztalt a hal gyomrában. Saját szorultságában kapóra jött Isten szívét meglágyítani, de amikor mással történik meg ez, kihozza őt a sodrából. Jónás látja jól a niniveiek szemében a szálkát, de magáéban nem a gerendát. Így Isten kénytelen őt újra iskolapadjába ültetni, és Jónást újra türelmesen tanítani a keleti szél és a tikkasztó hőség eszközeivel, amiről a 4. fejezetben olvassunk.

Ez is milyen nagy kegyelem?! Az ember azt hinné, hogy Jónás engedetlensége után, az életveszély elmúltával megváltozik, engedelmesebb, alázatosabb lesz, de éppúgy felesel Istenének, mint annakelőtte. Az Úr azonban újból és újból lehetőséget ad a megtérésre. Így van ez velünk is. Az Úr megváltott, Krisztusban az örökélet várományosaivá tett bennünket. Vannak pillanatok, amikor megéljük ezt, és hálásak vagyunk Istennek, szeretjük az embereket, és az egyenes úton járunk. De aztán a természetünk, az a fránya emberi gyarlóság, amely irigy is, kapzsi is, erőszakos és még ki tudja mi minden, újból egymás és Isten ellen fordít minket. Az Úr váltsága változatlan. Ismét várja, hogy hozzáforduljunk, és mi ismét imában őt magasztaljuk szabadításért. Ő nem is fog sokat várani magára. Az Úré a szabadítás.

4. Példák, képek, szemelvények

Jónás könyvéhez a magyar irodalom egyik legszemléletesebb példája Babits Mihály: Jónás könyve, ill. Jónás imája című költői alkotásai. Babits Jónás könyve a költői sorsot állítja párhuzamba a prófétai küldetéssel, és kora problémáit jeleníti meg a hajósok és Ninive városának képében.⁴⁰ A matrózok „zsidóznak”, Ninive erkölcsstelen világváros színházaival és dőzsölő lakomáival. Babits Jónásban magát látja, és szenvedésében a 20. századi költő gyötrelmeit szólaltatja meg. A történet szorosan a bibliai újraelmondása, azonban bővítményeivel egy-egy alternatív

⁴⁰ GRÜLL: Babits Mihály: Jónás könyve.

választ nyújt az olvasóknak azokra a kérdésekre, amelyek felmerülhetnek az ószövetségi történet olvasása közben. Nála Jónás „rühelle” a prófétaságot, és ezért nem akar az Úr nevében szólni, csak a világtól elvonultan szeretne békében, nyugalomban tengődni. Arra a kérdésre, hogy hogyan lélegzett, és mit evett Jónás a hal gyomrában, szintén van válasza a költőnek: a hal kopoltyúját szívta, és „éme-lyegve étlen” vészelte át a három napot a „halszagú éjszakában”. A modern ember számára kérdés lehet, hogy hogyan térhet meg egyszerre, egy akarattal egy világ-város, és Babits válaszol is rá a maga módján: nem mindenki tért meg, csupán néhányak szívében indult el az önvizsgálat és a bűnbánat, és ezért a néhányért kegyelmez Isten.

Néhány elhíresült idézet:

„aki életét hazugságba vesztí,
a boldogságtól magát elrekesztí.”

„s ki nem akar szenvedni, kétszer szenved.”

„vétkesek közt cinkos, aki néma.”

„Bízd azt reám, majd szétválasztom én.

A szó tiéd, a fegyver az enyém.

Te csak prédikálj, Jónás, én cselekszem.

Ninive nem él örökké. A tök sem,

s Jónás sem. Eljön az ideje még,

születni fognak újabb Ninivék

és jönnek új Jónások, mint e töknek

magvaiból új indák cseperednek,

s negyven nap, negyven év, vagy ezer-annyi

az én szájamban ugyanazt jelenti.”

Jónás imája szintén gyönyörű lírai gondolatokkal mutat rá Jónás alakjára, aki itt Babitsot személyesíti meg.

5. További szempontok az istentisztelet alakításához

Az alkalomról:

Az ógyházi perikóparend szerint az egyházi évben a Szenháromság (Trinitatis) ünnepe zárja a Jézus Krisztus életéhez köthető ünnepkörök sorát. A következő időszakban az egyházi év végéig, adventig, nincs jelesebb ünnep. Az egyházi év utolsó három vasárnapja, az advent előtti három vasárnap, külön nevet visel, és az addig terjedő időszakban a vasárnapokat az egyházi naptár a Szenháromság ünnepéhez viszonyított számozással jelöli (pl. Szenháromság utáni II. vasárnap).⁴¹ Húsvét dátumától függően az egyházi év utolsó három vasárnapjái (Dritt-letzter, Vorletzter, Letzter Sonntag/ Ewigkeitssonntag) minimum 19 maximum

⁴¹ HAFENSCHER: Liturgika, 332.

24 vasárnap eshet,⁴² amelyeket a fenti elnevezés szerint találunk az egyházi naptárban. A Szentháromság utáni 1. vasárnap igéi az apostolság és a prófétaság köré csoportosulnak, és az egyén Isten általi megbízatásának kihívásait és nehézségeit jelenítik meg.⁴³ Ebbe a témakörbe kapcsolódik Jónás alakja is.

Lekció: Zsid 1,1-14

Enekajánlás:

MRÉ/RÉ 24,1-2.4/24: Az Úr bír ez egész földdel
32,1-3/32: Ó, mely boldog az oly ember éltebe'
433/512: Szólj, szólj hozzám Uram
23,1-2/23: Az Úr énnékem őriző pásztorom
465,1-5/299: Jézus hív bár zúg, morajlik
90,1/90: Tebenned bízunk eleitől fogva

Imádság:

Mennyei Edesatyánk a Jézus Krisztus által a Szentlélek közösségében. Köszönjük neked az ismét hozzánk szóló ígét, amellyel ma is kegyelmedről és jószándékról biztosítottál bennünket. Magasztalunk azért, mert a világ állandóan változó hőmpölygésében te vagy szilárd támaszunk, akiben nincs változás vagy a változás árnyéka. Imádunk szeretetedért, kegyelmedért, üdvözítő szándékodért, irgalmas felénk forduló jóságodért.

Ma prófétádon keresztül tanítottál minket. Jónás makacs, heves természetű, és nehezen áll kötélnek. Ilyen a mi emberi természetünk is, ha arról van szó, hogy megbocsássunk valakinek, hogy a nagyobb békesség kedvéért lenyeljük a békát. Nehezen hajlunk akaratom cselekvésére, mert mi inkább tudni véljük a világ sorát, és hogy neked mi lenne a dolgod benne. Mi is menekülünk: pótcselékvesekbe, szenvedélyekbe, drága és káros kedvtelésekbe, munkába, csak ne ott legyünk, ahol kényelmetlen, ahol azt kellene cselekedni, ami nekünk kelletlen. Bocsásd meg ezt nekünk, s mint egykor Jónás körül oszlattad a halszagú éjszakát, hogy ismét felragyogjon megbízásod sugara, úgy űzd szét bennünk és körülöttünk, ami fekete, és foltot hagy a tiszta lelkiismereten.

Küzdünk ellened. Sokszor akaratlanul is, akkor is, amikor azt hisszük, hogy épp utadat járjuk. Félünk tőled, mint csapdába szorult oktalan állat, akit gazdája kiszabadítani akar. Vergődésünkkel a hurok csontig a húsunkba vág. Csendesítsd el háborgó lelkünket, és ott, ahol összecsapni látszanak a hullámok körülöttünk, te nyugtasd le a tengert, és te vezess partod csendes kikötőjébe. Ott, ahol az emberi gyarlóság túlrad, bővölködjön kegyelmed is, hogy győzzön a szeretet mindenek felett.

Sokszor, mint Jónás, már a sírban érezzük magunkat. Lemondunk minderről. Betegség, gyász, magány, testi-lelki megtörtség, a megélhetés gondja, és még annyi minden húz lefelé bennünket. Indítsd lelkünk imádságra, hogy mint hajdánán prófétád makogva mondott neked zsoltárt, és életet kapott, úgy nyerjünk mi

⁴² BIERITZ: Das Kirchenjahr, 371.

⁴³ SENFTLEBEN: 1. Sonntag nach Trinitatis.

is erőt, bátorítást, vigasztalást és áldást. Légy a beteg orvosa, az elhagyott társa, a gyászoló vigasztalója, a szenvedő bajának enyhítője. Így könyörgünk, tartsd meg Anyaszentegyházadat, hogy az gyarapodjon. Ninive büszke népe zsákruhában tért hozzád. Tedd ezt valósággá, hiszen lassan már nincsenek is Izráelek, csak hírhedt Ninivék. Építsd nemzetünket, vigyázz családunkra, kisebb-nagyobb közösségeinkre, hogy azok minél inkább hasonlítsanak hozzád, és látsszon rajtuk a teremtés rendje. Nálad a végső szó mindig a kegyelemé, mert ha mi hűdenek is vagyunk, te magad meg nem tagadhatod. Köszönjük ezt neked, és álméltkodással csodálva ezt a mély szeretetet, magasztalunk téged. Atya, Fiú, Szentlélek Istenünk, így kérünk. Ámen.

6. Felhasznált és ajánlott irodalom

- ALLEN, L. C.: *The Books of Joel, Obadiah, Jona and Micah* (NICOT), Grand Rapids, Eerdmans, 1976.
- BIERITZ, K. H.: Das Kirchenjahr, in: Schmidt-Lauber, H. Chr.– Bieritz, K.-H. (szerk.): *Handbuch der Liturgik*, Göttingen, Evangelische Verlagsanstalt, 1995, 355–390.
- GRÜLL, T.: Babits Mihály: Jónás könyve, Online elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=10s-BaeAuJo> (utolsó megtekintés: 2021. 02. 05.).
- HAFENSCHER K.: *Liturgika*, Budapest, Luther Kiadó – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2010.
- JEREMIAS, J.: *Die Propheten Joel, Obadja, Jona, Micha* (ATD 24,3), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2007.
- KARASSZON I.: *A Kiszpróféták könyveinek szerkesztése*, Komárom, Selye János Egyetem Református Teológiai Kara – Calvin János Teológiai Akadémia, 2015.
- KATÓ Sz. F.: Az ószövetségi világkép és annak kálvini recepciója, in: Lovas Borbála (szerk.): *Mikro & Makro* (Arianna Könyvek 6), Budapest, Pécsi Tudományegyetem, 2012, 153–163.
- KECSKEMÉTHY I.: *Jóna próféta könyve*, Kolozsvár, [Kiadó nélkül], 1933. »
- KONCZ-VÁGÁSI K.: A tizenkét kiszpróféta könyve, mint összefüggő irodalmi alkotás, in: *Református Szemle* 105 (2012), 5–17.
- KRISPENZ, J.: Wortereignisformel / Wortempfangsformel, in: *Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet*, online elérhető: <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/35010/> (utolsó megtekintés: 2021. 01. 13.).
- LUZ, U.: *Das Evangelium nach Matthäus (Mt 8–17)* (EKK I/2), Zürich, Benzinger – Neukirchener Verlag, 1990.
- MCKENZIE, S. L. – GRAYBILL, R. – KALTNER, J.: Underwater Archaeology: the Compositional Layers of the Book of Jonah, in: *Vetus Testamentum* 70 (2020), 83–103.
- NEEF, H. D.: *Arbeitsbuch Hebräisch* (UTB), Tübingen, Mohr Siebeck, 2012.
- READE, J. E.: Ninive (Niniveh), in: Edzard, D. O. (szerk.): *Reallexikon der Assyriologie* 9, Berlin – New York, De Gruyter 1998, 388–433.
- RUDOLPH, W.: *Joel, Amos, Obadja, Jona* (KAT XIII/2), Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1971.
- SASSON, J. M.: *Jonah* (AB), New York, Doubleday, 1990.
- SCHART, A.: Gat-Hefer, in: *Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet*, online elérhető: <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/18930/> (utolsó megtekintés: 2021. 01. 21.).
- SCHART, A.: Zwölfprophetenbuch, in: *Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet*, online elérhető: <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/35634/> (utolsó megtekintés: 2021. 01. 13.).
- SENFLEBEN, M.: 1. Sonntag nach Trinitatis, in: *das Kirchenjahr*, online elérhető:

<https://www.daskirchenjahr.de/tag.php?name=1ntrinitatis&zeit=Trinitatis> (utolsó megtekintés: 2021. 01. 20.)

STEFFEN, U.: *Die Jona-Geschichte*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1994.

WEIMAR P.: *Jona* (HThKAT), Freiburg – Basel – Wien, Herder, 2017.

WOLFF, H. W.: *Obadja, Jona* (BK XIV/3), Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1977.

WÖHRLE, J.: „No Future for the Proud Exultant Ones”. The Exilic Book of the Four Prophets (Hos., Am., Mic., Zeph.) as a Concept Opposed to the Deuteronomistic History, in: *Vetus Testamentum* 58 (2008), 608–627.

WÖHRLE, J.: *Der Abschluss des Zwölfprophetenbuches* (BZAW 389), Berlin – New York, De Gruyter, 2008.

Dr. Kató Szabolcs Ferencz (Kolozsvár)